IKKINCHI RENESSANS DAVRIDA SAMARQANDDA MUSIQA SAN’ATI TARAQQIYOTI

Inomova M. F.
Jizzax davlat pedagogika universiteti,
Pedagogika-psixologiya va inkluziv ta’lim fakulteti
2-bosqich tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada Ikkinchi Renessans davrida Samarqand musiqa san’atining rivojlanishi, uning qadimiy madaniy an’analar bilan uzviy bog‘liqligi tahlil qilinadi. Amir Temur va temuriylar davridagi musiqiy muhit, Abdulqodir Marog‘iyning ilmiy merosi hamda maqom san’ati taraqqiyotining tarixiy asoslari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Ikkinchi Renessans, Samarqand, Amir Temur, temuriylar, musiqa madaniyati, milliy musiqa, sozanda, xonandalik, cholg‘u san’ati, ud, nay, arfa, Abdulqodir Marog‘iy, maqom, Duvozdah maqom, musiqiy meros.

O‘zbekiston hududida musiqa san’ati qadimdan shakllangan boy madaniy an’analarga ega. Arxeologik topilmalar, tasviriy san’at namunalari va yozma manbalar ushbu hududda cholg‘u ijrochiligi, qo‘shiqchilik va raqs san’ati uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonini bosib o‘tganini ko‘rsatadi. Ayniqsa, Samarqand qadimgi va o‘rta asrlarda madaniy aloqalar chorrahasida joylashgani sababli turli xalqlarning musiqiy an’analari o‘zaro ta’sirlashgan markazlardan biri bo‘lgan. Mazkur tarixiy zamin Amir Temur va temuriylar davrida musiqa madaniyatining yangi bosqichda rivojlanishi uchun muhim omil bo‘lib xizmat qilgan.

Musiqa madaniyatining qadimiy ildizlarini o‘rganishda arxeologik materiallar alohida ahamiyatga ega. A. A. Asqarov tomonidan Sopollitepa yodgorligida olib borilgan tadqiqotlar bronza davri moddiy madaniyati haqida muhim ma’lumotlar bergan [Asqarov, 1973, 89-b.]. Samarqand viloyatining Urgut tumani Mo‘minobod qishlog‘idagi bronza davri qabristonidan topilgan suyakdan yasalgan kichik puflama cholg‘u asbobi ham musiqa madaniyatining qadimiy tarixini o‘rganishda muhim topilmalardan biridir. Uning saqlanib qolgan uzunligi 4,2 sm bo‘lib, tashqi yuzasi silliqlangan va o‘rta qismida rombsimon teshik mavjudligi qayd etilgan [Asqarov, 1969, 59-b.]. Samarqandning qadimiy o‘rni bo‘lgan Afrosiyobdan topilgan terrakota haykalchalar va devoriy tasvirlar ham musiqiy madaniyat tarixini yorituvchi manbalar hisoblanadi. Ularda ud va arfa kabi cholg‘u asboblarini chalayotgan sozandalar, musiqachilar guruhlari hamда raqs sahnalari tasvirlangan. Mazkur tasvirlar qadimgi Samarqandda musiqa va raqs san’ati ijtimoiy hamda madaniy hayotning muhim tarkibiy qismi bo‘lganini ko‘rsatadi [Berdimurodov, 2020, 74-b.]. Ilk o‘rta asrlarda Sug‘d musiqa va raqs an’analari mintaqalararo madaniy aloqalarda muhim o‘rin egallagan. Samarqand va uning atrofidagi madaniy markazlardan yetishib chiqqan

sozanda hamda raqqoslar Sharq mamlakatlarida ham tanilgan. Xitoy manbalarida sug‘diy musiqachilar va raqqoslarning Tan sulolasi davridagi saroy madaniyatida ishtirok etgani haqida ma’lumotlar uchraydi. Jumladan, Samarqand, Kesh va Maymurg‘dan Xitoyga borgan ijrochilar haqidagi xabarlar Sug‘d musiqa san’atining xalqaro madaniy aloqalardagi mavqeyini ko‘rsatadi [Berdimurodov, 2020, 75–76-b.]. Xitoy hududidan topilgan sug‘diy aslzodalarga oid dafn yodgorliklaridagi tasvirlarda ham cholg‘uchilar va raqqoslar aks etgan. Ularda ud, nay, arfa va zarbli cholg‘ular ishtirokidagi musiqiy ansambllarni ko‘rish mumkin. Ushbu tasvirlar sug‘diylar musiqiy madaniyatida yakka ijrochilik bilan bir qatorda jamoaviy ijro an’analari ham mavjud bo‘lganini anglatadi [Berdimurodov, 2020, 77-b.]. Biroq mazkur topilmalar bevosita temuriylar davriga emas, undan oldingi tarixiy bosqichlarga tegishli bo‘lib, XIV–XV asrlardagi musiqa taraqqiyotining qadimiy madaniy asoslarini tushunishga xizmat qiladi. XIII asr boshlaridagi mo‘g‘ullar istilosi Movarounnahrning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotiga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. Shaharlarning vayron qilinishi, aholi migratsiyasi va an’anaviy madaniy markazlar faoliyatining izdan chiqishi ilm-fan hamda san’at taraqqiyotida muayyan uzilishlarni yuzaga keltirdi. Shunga qaramay, mahalliy musiqa an’analari butunlay yo‘qolib ketmadi. Ular xalq ijrochiligi, og‘zaki an’analar va saroy madaniyati doirasida davom etib, keyingi davrlarda yangi tarixiy sharoitga moslashdi.

XIV asrning ikkinchi yarmida Amir Temur tomonidan markazlashgan davlatning tashkil etilishi Samarqandning siyosiy va madaniy mavqeyini oshirdi. Poytaxtda me’morchilik, tasviriy va amaliy san’at, ilm-fan hamda adabiyot bilan bir qatorda musiqa san’ati ham rivojlanishi uchun qulay muhit yuzaga keldi. Turli hududlardan kelgan hunarmandlar, olimlar va san’atkorlarning Samarqandda faoliyat yuritishi madaniy an’analarning o‘zaro boyishiga xizmat qildi. Shu tariqa Samarqand temuriylar davrida Sharqning muhim madaniy markazlaridan biriga aylandi. Amir Temur va temuriylar davri musiqa madaniyatining muhim xususiyatlaridan biri saroy san’ati bilan musiqiy-nazariy tafakkur o‘rtasidagi aloqalarning mustahkamlanishi edi. Musiqa faqat ko‘ngilochar vosita sifatida emas, balki saroy marosimlari, tantanalar, adabiy majlislar va ma’naviy hayotning tarkibiy qismi sifatida ham rivojlandi. Cholg‘u ijrochiligi, xonandalik va musiqiy asarlar yaratish bilan birga, kuy tuzilishi, ohang tizimlari hamda ritmik usullarni ilmiy o‘rganishga e’tibor kuchaydi. Bu davr musiqa ilmining yirik namoyandalaridan biri Abdulqodir Marog‘iy (taxminan 1353–1435) hisoblanadi. U XIV asr oxiri va XV asr boshlarida Yaqin va O‘rta Sharq musiqa madaniyatida muhim o‘rin egallagan bastakor, ijrochi va musiqashunos olimdir. Uning faoliyati Jaloyiriylar va temuriylar saroylaridagi madaniy muhit bilan

bog‘liq bo‘lgan. Marog‘iyning ilmiy merosi o‘sha davr musiqa nazariyasining rivojlanish darajasi, cholg‘ular tasnifi, kuy va ritm tizimlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Abdulqodir Marog‘iyning «Jome’ ul-alhon» («Jāmi‘ al-alḥān»), «Maqosid ul-alhon» («Maqāṣid al-alḥān») va «Sharh ul-advor» kabi asarlari Sharq musiqa nazariyasi tarixida alohida ahamiyatga ega. Ularda musiqiy tovushlar, pardalar, ohanglar tizimi, ritmik tuzilmalar va ijrochilikka oid nazariy masalalar yoritilgan. Ayniqsa, «Maqosid ul-alhon» asarining temuriy hukmdor Shohruxga bag‘ishlangan nusxalari mavjudligi Marog‘iy ilmiy faoliyatining temuriylar davri madaniy muhiti bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi [Uslu, 2019]. Marog‘iy merosini o‘rganishda uning barcha faoliyatini faqat Samarqand bilan bog‘lash to‘g‘ri emas. U turli siyosiy va madaniy markazlarda faoliyat yuritgan, temuriylar davrida esa musiqa nazariyasining rivojlanishiga sezilarli hissa qo‘shgan. Uning ilmiy asarlari Samarqand va Hirot singari madaniy markazlarda shakllangan musiqiy muhitni kengroq тарихий жараён доирасида баҳолаш имконини беради. Temuriylar davrida musiqa san’atining rivojlanishi maqom an’analari bilan ham uzviy bog‘liq edi. Sharq musiqa nazariyasida o‘n ikki maqom tizimi — Duvozdah maqom muhim o‘rin tutgan. Mazkur tizim musiqiy pardalar, ohang tuzilmalari va ijrochilik an’analarining nazariy asoslarini shakllantirishga xizmat qilgan. XIV–XV asrlarda mavjud bo‘lgan ushbu musiqiy-nazariy meros keyingi davrlarda Markaziy Osiyo maqom san’atining rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Shu o‘rinda Shashmaqomning shakllanish davrini aniq farqlash zarur. O‘n ikki maqom tizimi o‘rta asrlarda mavjud bo‘lgan bo‘lsa-da, Shashmaqomning olti maqomdan iborat yaxlit turkum sifatida shakllanishi keyingi tarixiy jarayon, xususan, XVIII asr Buxoro musiqa muhiti bilan bog‘liq. Demak, temuriylar davrini Shashmaqomning to‘liq shakllangan bosqichi emas, balki uning tarixiy-nazariy asoslari rivojlangan davrlardan biri sifatida baholash ilmiy jihatdan asosliroqdir [O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi milliy ro‘yxati, «Shashmaqom»]. Temuriylar davridagi musiqa madaniyati Samarqand bilangina cheklanmagan. Shohrux va keyingi temuriy hukmdorlar davrida Hirot ham yirik ilmiy-adabiy va musiqiy markazga aylandi. Samarqand, Hirot va boshqa shaharlardagi madaniy aloqalar musiqiy bilimlarning tarqalishi, ijrochilik tajribasining boyishi va musiqa nazariyasiga oid asarlarning yaratilishiga imkon berdi. Bu jarayon temuriylar davri madaniyatining o‘zaro bog‘liq hududiy markazlar asosida rivojlanganini ko‘rsatadi. Temuriylar davri musiqa san’atining tarixiy ahamiyati uning keyingi avlodlarga ta’sirida ham namoyon bo‘ladi. Cholg‘u ijrochiligi, mumtoz xonandalik, maqom tafakkuri va musiqa nazariyasiga oid bilimlar ustoz-shogird an’analari orqali davom etgan. Musiqiy merosning bunday uzluksizligi keyingi

asrlarda shakllangan mahalliy ijrochilik maktablari va maqom yo‘llarining rivojlanishiga zamin yaratgan. Mazkur tarixiy merosni bugungi musiqa ta’limi bilan bog‘liq holda o‘rganish ham muhimdir. Samarqandning qadimgi musiqiy an’analari, temuriylar davridagi madaniy muhit, Abdulqodir Marog‘iy asarlari va maqom nazariyasi haqidagi bilimlarni ta’lim jarayoniga kiritish yoshlarda milliy musiqa merosiga nisbatan ilmiy asoslangan munosabatni shakllantirishga xizmat qiladi. Bunda tarixiy davrlarni farqlash, manbalarni qiyosiy o‘rganish va musiqiy merosning uzviy rivojlanishini tushuntirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, Ikkinchi Renessans davrida Samarqand musiqa san’ati qadimgi va ilk o‘rta asrlarda shakllangan madaniy an’analar negizida yangi taraqqiyot bosqichiga ko‘tarildi. Amir Temur davrida poytaxtning yirik madaniy markazga aylanishi musiqa ijrochiligi va musiqiy-nazariy tafakkur rivojlanishi uchun muhim sharoit yaratdi. Abdulqodir Marog‘iy singari musiqashunoslarning ilmiy merosi temuriylar davri musiqa madaniyatининг Sharq musiqiy tafakkuri tarixidagi o‘rnini yoritadi. Ushbu davrda rivojlangan maqom an’analari va nazariy qarashlar keyingi asrlardagi mumtoz musiqa tizimlarining shakllanishiga ta’sir ko‘rsatdi. Samarqandning mazkur musiqiy merosini tarixiy manbalar asosida o‘rganish va zamonaviy musiqa ta’limi bilan uyg‘unlashtirish milliy madaniyatning tarixiy davomiyligini anglashda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Аскаров А. А. Сапаллитепа. – Ташкент: Фан, 1973.
2. Аскаров А. А. Раскопки могильника эпохи бронзы в Муминабаде // ИМКУ. – Вып. 8. – Ташкент, 1969.
3. Бердимуродов А. Э. Амир Темур ва темурийлар давлати пойтахти // Шарқ юлдузи. – 2020. – № 6.
4. Мухаммаджонов А. Р. Ўзбекистон тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 2000.
5. Uslu R. The Makasid al-Alhan Versions of Meragi or the Books May Be Renamed? Meragi Between Timurid Shah Rukh and Ottoman Murad // Yegah Musicology Journal. – 2019. – Vol. 2. – № 1.
6. O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi milliy ro‘yxati. Shashmaqom. – https://ich.uz/uz/ich-of-uzbekistan/national-list/domain-2/322-shashmaqom
7. UNESCO. Shashmaqom Music // Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity. – https://ich.unesco.org/en/RL/shashmaqom-music-00089
8. Шарафиддин Али Яздий. Зафарнома. – Тошкент, 1996.